

Sarlós-küitor

KÜLÖNLENYOMAT

A MAGYAR TANÁCSKÖZTÁRSASÁG
ÁLLAMA ÉS JOGA
TANULMÁNYGYŰJTEMÉNY KÖTETBŐL

Sarlós

AKADÉMIAI KIADÓ

with
sonar
secretly
59 sup. *Thur*

Sarlós Márton

A KOMMUNISTA ELÍTÉLTEKET KISZABADÍTÓ
SZOVJET AKCIÓK

A kizsákmányolt osztályok felkeléseinek a leverését mindenkor nyomom követő befektetési hadjárat a Horthy-korban elágazott egy másik irányba is: az orosz szovjetrendszer rágalmozására. Bőségesen kihasznált rágalmozási anyag volt Horthyék részére éveken át az Oroszországban maradt hadifoglyok kérdése. Kormánynyilatkozatokban és az uszító sajtóban zengtek a szólamok a „kegyetlen” szovjetkormányról, amely visszatartja a hadifogoly tiszteket, — holott éppen ellenkezőleg, a magyar kormány zárkózott el a kicserélési tárgyalások megkezdésétől és odázta el egy esztendővel az egyezmény megkötését. A törvénytárban lezárult ez a kérdés az 1921. évi XL. t. cikkel, de ez a törvény semmit sem árul el a létrejöttét megelőző küzdelmekről. A Horthy-fasizmusnak néppellenes bosszúszomja a tanácsköztársaság hőseivel szemben, — más oldalon éppoly néppellenes rettegése orosz hadifogságban volt saját polgáraitól —: ezek voltak azok az irányzatok, amelyekkel szemben a szovjet-kormány nemzetközi proletár-szolidaritásának és humanizmusának felül kellett kerekednie ahhoz, hogy Horthyék gyilkolásainak véget vessen és a visszatartott tisztek hazakerüljenek. Úgy vélem, ennek a küzdelemnek a vázlatos feltárása is hozzájárul néhány vonással a Horthy-fasizmus igazi arcának a megrajzolásához.

A szovjetforradalom felébresztette a régi monarchia közös hadvezetőségében is, a magyar uralkodó osztályokban is a félelmet a hazatérő hadifoglyok bolsevik propagandájától. A cári uralommal létesített egyezmény alapján a súlyos hadirokkantak kicserélése már régebben folyamatban volt. De már ez a szórványos hazatérés is gondokat okozott. A magyar belügyminiszter 1918 február elején felhívta a főispánok útján az alárendelt hatóságokat, szolgabírákat, esendőrséget, hogy a hazatérő hadifoglyokat a legéberebb figyelemmel kísérjék, forradalmi agitációjukat akadályozzák meg és „izgatás” esetén azonnal tartóztassák le őket.¹

¹ B. M. 700. res. 1918. febr. 2-i körr. MMT 135. o.

A hadifoglyoktól való félelem pánik-jellegű tünetei mutatkoztak, amikor megindultak a bresztlitovszki béketárgyalások, majd 1918. február 19-én egyezmény létesült a szovjet kormány és a monarchia közös hadvezetősége között a rokkant hadifoglyok és a polgári internáltak kölcsönös hazaszállítása iránt. A hadsereg-főparancsnokság utasítást adott ki 1918. februárban, hogy a hazaérkező hadifoglyokat zárt vonatokban kell a VII. hadseregnek átadni, ott két heti egészségügyi vesztégzár és utóbb négy heti kiképzés alá kell venni. Minthogy előfordult, hogy egy ilyen szállítmányból a hazatértek Debrecenben tömegesen megszöktek és szétszéledtek, a belügyminiszter a minisztertanácson tett előterjesztést az iránt, hogy a katonasághoz bevonult csendőri és rendőri személyeket szereljék le, hogy e testületek fokozottabban ellenőrizhessék a hazatérteket, — tekintve, hogy „a veszély az államfelforgató eszméket hazahozó hadifoglyok visszaszállításával még fokozódik”.²

A szovjet kormánnyal létesített rokkantcsere-egyezmény újabb belügyminiszteri körrendeletet váltott ki, amely figyelmeztette a főispánokat, hogy rövidesen tekintélyes számú csererokkant és polgári internáltat szállítunk haza, — és „ezek az elemek nemcsak az orosz forradalmi eszméktől vannak átitatva, de ismerik azokat a rendbontó eszközöket és módokat is, amelyekkel az orosz proletárok forradalmi céljaikat megvalósították”.³ A magyar királyi belügyminiszter rémlátásaiban minden orosz kórházból jövő csererokkant mint szakképzett forradalmár jelenik meg.

A bresztlitovszki békének az előszele is növelte e félelmet. Még e béke aláírása előtt új körrendelet figyelmeztette a főispánokat, hogy „számolni kell azzal, hogy a hadifoglyok a legközelebbi időben nagy számban fognak haza özönlenni”. Honfitársi örömeiket e hazaözönlés a magyar belügyminiszterben nem ébresztett, — ellenkezőleg. Szerinte a „hadifoglyok hazatérével . . . jelentékenyen növekedni fognak a közrendet fenyegető veszedelmek”. Ügynevezett „megbízható értesülések” szerint a fogságból „megmételtyezett lelkű emberek” érkeznek haza és a bolsevik propaganda „hadifoglyaink egy részének az érzelmeit teljesen megnyerte a maga részére”, sőt közülük a forradalmi mozgalmakban „egész tömegek részt is vettek”. Csendőrség, rendőrség minden hatóság köteles tehát a hazatértek magatartását, összeköttetéseiket „feltűnés nélkül a legéberebb figyelemmel ellenőrizni”, a már korábban kiadott

² 1918. február 28-i minisztertanácsi jegyzőkönyv. uo. 163. o.

³ B. M. biz. körr. 1918. február 26. uo. 131—132. o.

rendelezések értelmében is az izgatókkal szemben „kíméletlen eréllyel kell eljárni”.⁴

Bresztlitovszkban a békét 1918. március 3-án aláírták és abban a hadifoglyok hazaszállításáról megemlékeztek, e végből missziók felállításában megállapodtak. Az osztrák-magyar hadvezetőség, eltekintve attól, hogy a spontán hazaözönlő hadifoglyok összegyűjtésére az arcvonal mentén „hazatérő-gyűjtőállomásokat” állított fel, — a hazahozatal megszervezésére a békekötés után hónapokig semmit sem tett. *Ugron Gábor*, a ferencjózsefi időkből megmaradt polgári ellenzék tekintélyes tagja, utóbb a Horthy-nemzetgyűlésen megállapította, hogy ez időben a hadifogly-kérdést valójában kikapcsolták a gyakorlati feladatok közül egyrészt, mert *féltek a hazatérőktől, másrészt mert a hadiüzemekben nem tudták nélkülözni az orosz hadifoglyok munkaerejét*. Ennél hívebb jellemzést aligha lehetne adni a kapitalista honfitársi érületről. Jellemző adat erre az is, hogy az osztrák-magyar hadvezetőség a szökve hazatérni igyekvő hadifoglyokat — nyilván ott, ahol a „gyűjtőállomásra” való beszállításnak akadályai voltak — nem engedte be az ország határára, Ugron szerint azért, mert „féltek a bolsevik fertőzéstől”.⁵

Ugron Gábornak nem voltak rosszak az információi. A közös hadügyminisztérium már 1918 májusában kapott jelentéseket erről a veszedelemről. Egy ilyen bizalmas jelentés szerint különösen „a nagybirtokról érkezett hadifoglyok között erősen elterjedtek a bolsevik ideák. Hangoztatják, hogy odahaza is be kellene vezetni ezt a rendszert . . . látszólag valamennyi hazaérkezett forradalmi szellemet hozott magával”.⁶

A hadügyi köröknek és a magyar kormányköröknek ilyen egyező felfogása eredményezte azután, hogy amíg a német hadifoglyok hazavitele szervezeten folyt, — az osztrák-magyar monarchia részéről ez irányban Bresztlitovszk után hónapokon át semmi sem történt. Csak 1918. június 2-án érkezett Petrográdra egy mintegy 100 tisztból álló osztrák-magyar segélymisszió. Időközben előfordult, hogy az *Orsa* határállomáson működő német misszió oda érkező osztrák-magyar hadifogly-vonatokat visszaküldött Oroszország belső területére azzal az indokolással, hogy nem tudja a német szerelvényekkel a továbbítást biztosítani.⁷ Az 1918. év május második felében a csehszlovák légiók felkelése már a Volga

⁴ B. M. biz. körr. 1918. március 2. uo. 137. o.

⁵ 1921. július 14-i ülés. NN XI. k. 520. o.

⁶ Cs. és kir. nyilvántartó iroda 1918. május 2-i biz. jelentése a közös hadügyminiszterhez HTT 358. o.

⁷ Cs. és kir. H. M. 1/Hdf 62.495; von Pottere osztr.-magyar konzul jelentése. Idéve: HTT 382—383. o.

vonalának nagy részét elfoglalta, az ellenforradalom kezébe került szibériai hadifoglyok nyugatra szállítása lezárult. A június elején Petrográdra érkezett osztrák-magyar misszió tevékenysége tehát már csak európai Oroszország egy részére szorítkozhatott. A Horthy-fasizmusnak a szovjet rendszerre szórt rágalmai közé tartozik az az „illetékes” közlés, hogy: 1918-ban a petrográdi misszió azért sem sikerült elérni a szibériai hadifoglyok hazaszállítását, mert „a szibériai helyi szovjetek nem engedelmestek a központi szovjet kormányok”.⁸ A petrográdi misszió azonban még a korlátozott feladatait sem teljesítette, szinte teljes számban Petrográdon maradt hosszú ideig ahelyett, hogy az országban szét-szóródott volna az állomásokon veszteglő, ellátatlan hadifoglyok segítségére. Az erről szóló bizalmas jelentés figyelmeztette a közös hadügyminisztériumot, hogy ilyen jelenségek miatt a hadifoglyaink panaszoknak, elterjedt köztük, hogy „a németek mindent megkapnak, a mieinkről pedig megfeledkeztek — és sokan emiatt lépnek a vörös hadseregbe”.⁹ Hosszú éveken át érezhették a magyar hadifoglyok, hogy sok tízezres tömegeikkel a Horthy-rendszer nem törődik, — amint az később a hadifoglyok ügyeinek intézői előtt nemzetközileg ismertté is vált és a nemzetgyűlésen is szóba került.

A szibériai ellenforradalom leverése után, 1920 elején megnyílt az út a fehér uralom alatt újból táborokba zárt magyar hadifoglyok hazatérésére. Horthyék azonban ebben az időben a szovjet elleni intervencióban való részesedésre, a lengyel urak offenzívájához való csatlakozásra törekedtek. Párizsban *Paléologue G. M.* francia külügyminisztériumi vezértitkár és *Halmos Károly* magyar kormány megbízott között április elején indultak meg a tárgyalások, amelyeken utóbb gróf *Bethlen István* és gróf *Csáky Imre* is részt vettek. A magyar nép vérét kínálgatták a gróf urak a lengyel offenzíva megsegítésére, — továbbá az államvasutak, a MÁV gépgyár francia kézre juttatását bérlet címén katonai felszerelések és szlovák területek ellenében. Párhuzamosan az év eleje óta folytak a tárgyalások a Horthy-kormány és a lengyelek közt és június közepe táján létre is jött a titkos magyar—lengyel konvenció, amely szerint Magyarország 30 000 főnyi „önkéntes légiót” küld a lengyel frontra, — a hónapok óta szállított hadianyagokon felül. Mind e tárgyalások megakadtak 1920 június végén azon, hogy Franciaország nem volt hajlandó támogatni a békeszerződésbe ütköző területi követeléseket, — nem szólva arról, hogy Csehszlovákia sem mutatott hajlandóságot magyar csapatoknak saját területén való keresztül engedésére.¹⁰

⁸ *Kirchner Sándor*, A magyar hadifoglyok hazaszállítása. HfT 553. o.

⁹ von Pottere jelentése i. h.

¹⁰ Iratok I. 79—85., 316—320., 327. o.

A KOPPENHÁGAI EGYEZMÉNY ÉS A MAGYAR SEMLEGESSÉG

Ilyen háborús tervezetek közepette a magyar közvéleménynek, az Oroszország területén 5—6 év óta vagy még régebben hadifogságban levők hozzátartozóinak a nyomása kényszerítette a magyar kormányt, hogy Koppenhágában tárgyalásokat kezdjen a szovjet kormány megbízottal a hadifoglyok kicseréléséről. A szerződést Koppenhágában 1920. május 29-én alá is írták, — miután a magyar kormány a Szovjetország elleni háborúban semlegeséget ígért. Ez a semlegeségi kötelezettség fennállott és a következő évben, amikor a túsok kicserélése a minisztertanácsban szóba került, 1921. április 22-én, gróf *Bánffy Miklós* az Oroszország által újból követelt semlegeségi nyilatkozat megtétele mellett avval érvelt, hogy a semlegeség kijelentését „nem tartja aggályosnak, mert a koppenhágai szerződés még annullálva nincs és így Magyarország semlegeségi ígérete továbbra is fennáll”.¹¹ A magát keresztény-nemzetinek nevező Horthy-kormány ezt a szovjet kormányt tett semlegeségi ígéretet láthatólag úgy fogta fel, mint I. Ulászló a törököknek a békére tett esküt, — nem zavartatta magát a szovjetellenes háború előkészületeiben. A bécsi és cseh lapok nyíltan írtak róla, hogy Magyarország részt fog venni a szovjet elleni intervenció háborúban. Gróf *Teleki Pál* az 1920. május 22-i nemzetgyűlési felszólalásában kénytelen volt ezekre a sajtó-hírekre nyilatkozni és „nevetséges gondolatnak” jelentette ki az intervenciót.¹² Május végén maga Horthy tett cáfoló nyilatkozatot egy holland újságíró előtt oly értelemben, hogy „agresszív katonai vagy politikai akcióra Magyarországon senki sem gondol”.¹³ A magyar kormány nyilatkozatok az intervenció tárgyában az orosz—lengyel háború változatos alakulásához is alkalmazkodtak. Gróf *Teleki Pál* miniszterelnök bemutatkozó beszédében úgy is mint külügyminiszter 1920. július 22-én erre a háborúra utalva, nyíltan kijelentette, hogy:

csak sajnáljuk, hogy Lengyelországnak „momentán segítségére nem állhatunk... ebben a küzdelemben a lengyeleknek hí társai leszünk és most is mindent elkövetünk arra, hogy ez a Nyugaton is elismertessék és mi minden tőlünk telhető segítséget nekik megadjunk. Addig, amíg csak ezt tehetjük, csak erkölcsileg, — szívesen tennők másként is”.¹⁴

Ez nyílt beszéd volt a semlegeséget kijelentő magyar kormányelnök részéről, ha diplomatikusnak nem is mondható. Néhány nap

¹¹ A minisztertanács jegyzőkönyv szövege: Iratok I. 390. o.

¹² Az Újság 1920. május 23.

¹³ NU 1920. május 29.

¹⁴ NN IV. k. 9. o.

múlva, 1920. július 28-án követte ezt a beszédet az újonnan ki-nevezett Teleki-kormány első törvényjavaslatának a benyújtása.¹⁵ A javaslat segíteni akart a kormányzói hatáskört megállapító, nem is oly régen megszületett törvényen, az 1920. I. tc. 13. §-ának ama rendelkezésén, amely a hadseregnek az ország határán kívüli alkalmazását előzetes nemzetgyűlési hozzájárulástól tette függővé. Az új javaslat kiterjeszteni kívánta a kormányzó hatáskörét olyképpen, hogy ilyen előzetes hozzájárulás nélkül is alkalmazhatja a hadsereget a határokon túl is.

Ekkor már nemcsak a külföldi laphírekben, hanem az angol alsóházban is felmerült a szovjetellenes magyar intervenció kérdése. Egy képviselő egyenes felhívással fordult a kormányhoz, nyilatko-zék, elfogadták-e a szövetségesek Magyarországnak azt az ajánlatát, hogy fegyveresen segíti a szövetségeseket az orosz—lengyel háború-ban. Lloyd George miniszterelnök válasza az volt, hogy ilyen magyar ajánlatról egyáltalán nem tud.¹⁶ Ez a válasz annyit minden esetre mutatott, hogy Lloyd George jobb diplomata, mint a magyar miniszterelnök. Gróf Teleki ugyan a kormányzói javaslat nemzetgyűlési tárgyalása napján, 1920. augusztus 5-én egy megrendelt interpellációra úgy nyilatkozott, hogy a magyar kormány számol avval, hogy a szovjet hadsereg megtámadja Magyarországot és megtette az előkészületeket egy ilyen támadás esetére, de hónapok óta úgyszólván nemzetközileg köztudomású volt Horthyék háborús felkínálkozása.¹⁷ A lengyel ellenoffenzíva és az orosz visszavonulás idején ezt nyíltan meg is írta a magyar klérus lapja, a *Nemzeti Ujság*, a „keresztény-nemzeti” — kurzus egyik hangos képviselője, olyan formában, hogy :

„abban az esetben, ha az entente megengedte volna Magyarországnak hogy... hadseregével Lengyelország segítségére siessen, a vörös hadsereget döntően megverhették volna.”¹⁸

A koppenhágai szerződésben semlegességet ígérő Horthy-kormánynak szemérmetlen és nyílt háborús készülődéseire a szovjet kormánynak az lett volna a legtermészetesebb válasza, hogy teljességgel megszünteti a hadifoglyok hazaszállítását. A Horthy-rendszer 1920-ban azonban nem kevésbé rettegett a hazatérőktől, mint a monarchia 1918-ban, — a hazatérés elodázását hangos tiltakozással és titkos meglegedéssel fogadták volna. A szovjet kormány úgy határozott, hogy zavartalanul folytatta a legénységi csoportok hazaküldését, de 1920 júniusában a szállít-

¹⁵ Uo. 61. o.

¹⁶ NU 1920. július 13.

¹⁷ NN IV. k. 249., 250. o.

¹⁸ NU 1920. augusztus 24.

mányokból a tiszteket visszatartotta. A magyar kormány ezt úgy kívánta felfogni, hogy a szovjet kormány „megszegte a koppenhágai szerződést”, így is propagálták az orosz intézkedést.¹⁹ A honvédelmi minisztériumban a hadifogolyügyek intézésére alakított minisztériumközi bizottság 1920. július 17-i ülésén Kirchner Sándor ezredes a honvédelmi minisztériumképviselőjében meglehetősen nyilvánosság előtt nyilatkozott úgy, hogy a tiszték visszatartása ellenkezik a koppenhágai szerződéssel, — de egyúttal hangot adott a hazatérőktől való félelem érzésének is avval a kijelentéssel, hogy „elsősorban a Magyarországon kevésbé kívánatos elemeket fogják hazaszállítani”.²⁰ Mutatja ez a kijelentés azt a ki nem mondott vágyat, hogy legjobb lett volna, ha a szovjet kormány a semleges-ségi kijelentés megszegése miatt teljesen megszüntette volna a hazaszállítást. Moszkvában azonban 1920. június elején hadifoglya-ink is tudták, hogy Magyarország háborúra készül a szovjet ellen és hogy a magyar tiszteket e miatt tartják vissza, bár ez időben még szabadságukban nem korlátozták őket.²¹

A magyar kormányok hallgattak a koppenhágai szerződésben kijelentett semlegesség megszegéséről, hivatalos propagandájuk szerint az „Oroszországba szökött magyar kommunisták (értsd : az Ausztria által a Szovjetuniónak kiadott Kun Bélát és társait) agitációja arra bírta az orosz kormányt, hogy a magyar tiszteket és az intelligens polgári elemeket a szállítmányokból kiválogassa”. Legalább is Gratz Gusztáv külügyminiszter ezt akarta elhitetni egy, a hadifoglyok ügyében elhangzott interpellációra a nemzetgyűlésen adott válaszában és ugyanevvel a korlátolt védekezéssel próbálta lecsillapítani a hadifoglyok sorsáért aggódó közvéleményt Bethlen István miniszterelnök egy 1921. július 14-i interpellációs válaszában.²² Még egy esztendővel a háborús készülődések után sem merték bevallani az igazat a kereszténynemzeti-kurzus államférfiai, hogy háborús előkészületeik szükségszerűen provokálták a hadifoglyok visszatartását. A magyar „úri” osztály 1920. évbéli háborús hajlamait ugyan rövidesen lelohasztotta az entente visszautasító álláspontján kívül a lengyelországi orosz offenzíva, majd az orosz—lengyel béketárgyalások megindulása, — a hadifogoly tiszték hazatéré-sével összefüggésben azonban egy új jelenség merült fel : a Horthy-rendszer szakadatlan tobzódása a bírói kommunistagyilkolásban.

¹⁹ Pro memoria Bánffy külügymin. részére O. I. KHf 42. cs. C 2; továbbá Kirchner I. m. 564. o.

²⁰ E bizottság jegyzőkönyvei, — az alább hivatkoztak is, —: O. I. KHf 19 cs. 3.

²¹ Magyar hadifogoly tisztnek Moszkvából hazatérő német hadifogoly útján Budapestre küldött 1920. május 27. (június 9.) keltezésű leveléből: „Most politikai okokból nem engednek... ha Magyarország háborút kezd, — akkor egy évig beletelik míg hazamehetünk”.

²² Gratz beszéde 1921. február 21-én NN VIII. k. 133 o.; Bethlen beszéde NN XI. k. 539. o.

SZOVJET KÍSÉRLETEK 1920. AUGUSZTUS—DECEMBER KÖZÖTT

Közel egy éve múlt már, hogy az entente a román hadsereg révén Horthyékát a magyar nép nyakára ültette, de a fehér terror dühe nem csillapodott — csak részben más formát öltött. A különítményi gyilkosságokat lassan felváltották a bírósági ítéletek. Az 1920. évben folyamatosan tart a sajtóban a beszámolás a vérbíróságok működéséről. Kommunista ügyekben május 4-én halálos ítéletet hozott a budapesti, továbbá a kecskeméti törvényszék. Május 26-án: öt halálos ítélet Budapesten. Június 8-án halálra ítélte a veszprémi törvényszék egy kommunista falusi tanítót. Július 8-án: Sopronban három halálos ítélet. Július 5-én megkezdtek Budapesten tíz volt népbiztos ügyének a tárgyalását.²³ Ezt a pert hónapokon át 93 tárgyalási napon tárgyalták, november 25-én jelentették a tárgyalás befejezését, de csak december 29-én tették közzé az ítéletet, amely négy népbiztosra (Vantus Károly, Haubrich József, Bokányi Dezső, Ágoston Péter) halált, a többiekre, (Bajáki Ferenc, Dolcsák Antal, Nyisztor György, Kalmár Henrik, Kelen József, dr. Szabados Sándor) életfogytiglani fegyházra szabott ki. De a népbiztosi per folyamán másutt sincs szünet. Augusztus 1: hármass kivégzés a budapesti gyűjtőfogházban, az áldozatok a csepeli forradalmi törvényszék tagjai. Október 28-án halálra ítélik Budapesten a röpiratterjesztését a nyáron elfogott Glatter Józsefet, november 4-én a pestvidéki törvényszéken az újpesti forradalmi törvényszék három tagját.

A népbiztosok elleni per menete a szovjet kormányt akcióba lépésre készítette, hogy a további gyilkolásoknak elejét vegye. Az augusztus 1-i gyűjtőfogházi hármass kivégzés mutatta, hogy a Horthy-fasizmus vérengző szándékai nem állnak meg a halálos ítéletek sorozatos meghozatalánál. Az orosz kormány berlini megbízottja 1920. augusztus 8-án *Nansen Fridtjof*, mint a Népszövetség menekültügyi főmegbízottja útján sürgönyben értesítette a magyar kormányt, hogy a szovjet kormány a népbiztosokért túszként visszatart hadifogoly tisztet. A magyar kormány erre nem felelt. Augusztus 13-án *Csicserin* külügyi népbiztos a szovjet kormány nevében közvetlenül gróf Teleki Pál miniszterelnöknek küldött ugyanilyen értelmű táviratot. Az elintézés: gróf Teleki Nansennek

²³ A Horthy-verbírak gondolkodására és értelmiségi fokára jellemző adat: a népbiztosi per tanácselnöke, dr. Stocker Antal kúriai bíró a következő kérdést tette fel dr. Szabados Sándornak: «Ismeri Ön a Warenné mestersége című darabot? Ennél komiszabb, alávalóbb, piszkosabb és erkölcstelenebb darab alig van. És ezt tűzték ki maguk előadásra!» (Az Újság 1920. július 22.) A következő szövegbeli dátumok az egyes ítéletekről hirt adó napilapok számaikat jelölik. (Az Újság, NU)

küldött egy sürgönyt. Augusztus 15-én *Csicserin* második táviratát küldte gróf Telekinek. Ebben *Csicserin* közölte, hogy tekintettel arra a veszélyre, hogy a volt népbiztosokat „egy mondvacsinált bűnperben... törvényesen meggyilkolják”, — a szovjet kormány elrendelte 1000 magyar tisztnek az internálását, azonkívül 10 névszerint megnevezett tisztet túsznak nyilvánított a perbe vont 10 volt népbiztosért. A tíz túszt között volt egy gróf Széchenyi, egy őrnagy, két százados, több főhadnagy, köztük egy Héjjas nevű. *Csicserin* e második táviratának elintézése a magyar külügyminisztériumban: néhány napi habozás után, augusztus 18-án gróf Teleki újabb sürgönye — Nansennek.²⁴ A grófi kormányelnök úgy látszik nem volt hajlandó a szovjet népbiztossal érintkezésbe lépni. A budapesti per a volt népbiztosok ellen folyt tovább. Az addig a szovjet területen nagyrészt szabadon élt, valóban *volt* hadifoglyoknak tekintett magyar tiszték közül ezernek az összeszedése és internálása, ezek további sorsa nem érdekelte a magyar kormányt. Legalább is nem annyira, hogy érdekükben a két Nansen-táviratnál többet megkíséreljen.

Szükségszerűen felvetődik a kérdés, — miféle okok vezethették a Horthy-kormányokat, hogy a hadifoglyok hazatérését ilyen közönbösen vették. A döntő motívum kétségtelenül ugyanaz a félelem a bolsevizmustól, — amely már az 1918. évben elfogta az uralkodó köröket. *Kirchner Sándor* júliusi nyilatkozata a hazaküldött „nem kívánatos elemek”-ről úgyszólván hivatalos felfogás volt. A honvédelmi miniszter 1920 december 12-én felhívta az alárendelt parancsnokságok figyelmét arra, hogy „a bomlasztó elemek száma a később hazatérteknél nagyobb százalékban fog emelkedni.”²⁵ Az a felfogás, hogy egyelőre nem kellene itthon a hadifoglyok, — a honvédelmi minisztériumnak az egész kicserélési akció folyamán tanúsított magatartásában érvényesült és betetőződött *Kirchner Sándor* 1922 februárjában kifejezésre juttatott ama kívánságával, hogy *meg kell szüntetni teljesen a kicseréléseket, mert „egy kommunista helyett tizet kapunk vissza”*.²⁶ Ennek a felfogásnak megvoltak a szövetségesei a külügyminisztériumban is, másutt is. Különösen a botbüntetés igazságügyminisztere, *Tomcsányi Vilmos Pál* képviselte a bosszúállás és a kivégzések szellemét és törekedett megakadályozni vagy legalább elodáznai a kommunista elítéltek kiadatását.

²⁴ E sürgönyökről és az elintézésről feljegyzés: O. L. KHf 42. cs. C 2.

²⁵ B. M. 1256/1922. sz. körlevélben utalás e honvédelmi miniszteri közlésre PI A. XXIV/3.1921/4.

²⁶ *Jungerth* 1922. március 2-i levele *Rigából* a külügyminisztériumba O. L. KH 42. cs. C 2.

Félelem a hazatérőktől — bosszúvágy a kezükbe került kommunistákkal szemben: ez volt az a két főmotívum, amely a fehér terror vezéreit a hadifogoly-hazatérés ellen hangolta. Ehhez járult az az állandósított reménység vagy inkább vágyalom, hogy a szovjetrendszer egy-kettőre összeomlik. Az egymásután váltakozó magyar kormányok a sajtó útján rendszeresen iparkodtak élesíteni és ébren tartani azt a hitet, hogy a szovjetrendszer rövidesen összeomlik, — aminek természetsszerű következménye lenne, hogy az összes hadifoglyok visszatérnek.

Londoni jelentésre hivatkozva 1920 május havában a hivatalos távirati iroda biztatta az úri Magyarországot, hogy „kétségtelen, hogy a bolsevizmus napjai meg vannak számlálva”, — mert az általános offenzíva a legközelebbi hetekre várható és ennek csak egy része a lengyel, japán, román támadás. Az év szeptemberében arról adtak hírt, hogy „Moszkvában komoly lázadás tört ki, amelyet azonban vérbe fojtottak”. Ugyancsak szeptemberben „Pétervárott gyilkolják a népbiztosokat” címfeliratú újsághír jelentette, hogy Pétervárott új zavargások törtek ki, a népbiztosoknak el kellett rejtőzniük, „közülük hatot állítólag a Névába ölték”. Októberben „párizsi” híradást adtak arról, hogy a szovjet összeomláshoz közeledik; — nagy cikkfelirat — „A bolsevikuralom válsága” alatt közölték, hogy az országban többfelé ellenforradalom van. Persze e híresztelések ellentmondók, azt is jelentik, hogy a szovjet kormány elhagyta Moszkvát és Petrográdra költözött, — mert amott nem érezte magát biztonságban.²⁷

Félelem, — bosszúvágy, — reménység, — e különböző motívumok kavardhattak a külpolitikailag különösen primitív gondolkodású magyar vezető körökben és egyesülhettek az olyan „optimista” reménységben, hogy ha a szovjet kormány megbukik, — a hadifoglyok már kevésbé lesznek félelmetesek, és az otthoni szadizmus is kielégülhet. Egyelőre az 1920. év folyamán mind e motívumok együttes hatásaképpen a magyar kormányok Csicserin augusztusi bejelentése után sem tettek egy lépést sem a hadifogolyügyben, a két Teleki-féle Nansen-sürgönyön kívül az ujjukat sem mozgatták, — a magyar nyilvánosság előtt a hadifoglyok visszatartásának ezt az okát eltitkolták és a kommunista pereket zavartalanul folytatták.

Az eredménytelen sürgönyök után újabb lépést tett a kommunista elítéltek kiszabadítására a szovjet kormány 1920 októberében. A Népszövetséggel kapcsolatban létesített nemzetközi menekültügyi, ún. „Nansen-segély bizottság” berlini ülésén résztvevő

²⁷ NU 1920. május 6., szeptember 9., október 9. és 30., december 24.; Az Újság 1920. szeptember 15.

Eiduck, szovjet kormány megbízott a moszkvai Központi Evakuációs Bizottság vezetője, 1920. október 13-án hivatalosan felajánlotta Jungerth Mihály magyar kormány megbízottnak, cseréljék ki a bűnperbe vont népbiztosokat a túszként kijelölt hadifogoly tisztekkel. Jungerth ezt október 16-án írásban jelentette gróf Csáky Imre külügyminiszternek avval, hogy ő meghatalmazás hiányában „nem bocsátkozott további tárgyalásba erről a kérdéstről”.²⁸ Mit tett erre a keresztény nemzeti kormány, — avégből, hogy hazahozza az 5—6 éve hadifogságban levő embereket? A külügyminisztériumi belső feljegyzések úgy fejezik ki a kormány ebbeli cselekvőségét, hogy a kormány erre az ajánlatra *nem reagált*.²⁹ Az orosz—lengyel békeszerződés ugyan már október 11-én Rigában aláírták és így a szovjetellenes intervencióba vetett remények lelohadhattak. De Petlyura ukrán tábornok és Wrangel ellenforradalmi hadserege még harcolt a szovjetek ellen, Románia megszállva tartotta Besszarábiát, Budapest utcáin pedig a Britannia (most Béke-) szállóbeli Prónay és Héjjas-féle, — az Ehman telepen az Osztenburg-féle tisztbandita-különítmények terrorlegényei garázdálkodtak. A nemreagálás oka tekintetében a moszkvai Vörös Újság alighanem a fején találta a szöveget, amikor hónapok múlva, a revali tárgyalások megszakításakor a magyar kormány magatartását avval jellemezte, hogy: „Budapest tökféjű abban ringatóztak, hogy a proletárdiktatúra hamarosan összeomlik.”³⁰

Október végén és november elején újabb halálos ítéletek (Glatler József ellen és a fent említett pestvidéki hármas halálos ítélet) színezték a még folyó népbiztosi pert és mutatták Horthyék gyilkolási terveit. November első felében a szovjet kormány a negyedik táviratot intézte a magyar kormányhoz és ebben most már határozottan kijelentette, hogy a bíróság előtt álló 10 népbiztosért túszként megnevezett 10 magyar tisztet a *népbiztosokhoz hasonló sors fogja érni*.³¹

A magyar kormány erre is hallgatott. Az 1920. év vége felé azonban megmozdult annak a magyar uralkodó osztálynak a közvéleménye is, amelyből a visszatartott magyar honvédtisztek nagy része is kikerült. A honvédelmi minisztériumban működő „miniszteriumközi” hadifogolybizottságban képviselve voltak fasiszta társadalmi szervezetek is, megbízottak útján, — ugyanannak az osztálynak a képviselői, amelyből egyformán kerültek ki különít-

²⁸ O. I. KHf 42 cs. C 2.

²⁹ Pözel Tibor külügymin. titkár 1921. március 14-i jelentése; továbbá Jungerth 1922. augusztus 5-i „pro memoriája” gr. Bánffy külügyminiszter részére O. I. KHf uo.

³⁰ Moszkvai Vörös Újság 1921. március 21. (Egy példány a külügyminiszteri iratok közt O. I. KHf).

³¹ 37767/13/1920. K. M. sz. átirat 1920. november 15-én az igazságügyminiszterhez Ft A. XXIV. 2/1921/1.

ményi tisztek is és hadifogoly tisztek is. Ennek a bizottságnak egy ülésén szibériai hadifogoly tisztek hozzátartozói „vehemensen támadták a kormányt”, küldöttséget akartak vezetni a miniszterelnökhöz, — *követelték* (aláhúzva az eredeti jelentésben!), hogy a különböző fórumok, vöröskereszt, honvédelmi minisztérium, külügyminisztérium, miniszterelnökség helyett egyetlen hatóság vegye át a hadifogolyügyeket és szűnjék meg a hozzátartozók ide-oda küldözgetése.

A küldöttségnek adandó választervezet szerint a hazaszállítási ügyeket a külügyminisztériumban fogják összpontosítani, — mindenestre a küldöttséget „meg kell nyugtatni, mert a hadifogolyhoz tartozók száma az országban 4—5 milliót is kitesz”.³² A hozzátartozók küldöttségét gróf Csáky Imre külügyminiszter fogadta és a válaszlól a sajtó közleményt is adott. Ez a külügyminiszteri válasz nevezetes dokumentuma annak, miképpen iparkodott az ellenforradalom kormánya saját osztályát is megtéveszteni, — akár nyílt hazugságok árán is. A sajtóközleménybeli miniszteri válasz szerint :

„A kormány legutóbb kiküldte Jungerth Mihályt Berlinbe, hogy a Nansen-akció és Oroszország megbízottjával tárgyaljon és a hazahozatalt meggyorsítsa. A tárgyalások kedvező eredménnyel jártak, amennyiben kilátás van arra, hogy... nagyobb számban kezdik meg a hazaszállítását. Ennek érdekében minden lehetőt elkövettünk. Remény van rá, hogy a Magyarországon levő orosz hadifoglyok ellenében a visszatartott tiszteket legközelebb elbocsátják.”³³

Láttuk fentebb az augusztusi Csicserin-táviratokat — a Berlinben október közepén tett szovjet ajánlatot, — láttuk erre a magyar kormány hallgatását. Kétségtelen, hogy tudatosan megtévesztette a nemes gróf a hozzáfordult küldöttséget, amikor azt állította, hogy a magyar kormány „minden lehetőt elkövetett” és remény van a visszatartott tisztek elbocsátására az orosz hadifoglyok ellenében. (!) Úgy látszik azonban a hozzátartozókra az ilyen kijelentések már nem igen hatottak megnyugtatóan. Az 1920. év végére az Oroszországban rekedt magyar hadifoglyok között, — a tisztek között is általános volt az a felismerés és az a meggyőződés, hogy a Horthy-rendszer fél tőlük mint bolsevik propagandistáktól és nem is akarja, hogy tömegesen hazakerüljenek. „Látták a hadifoglyok, hogy nemcsak a német birodalmi tisztek térnek haza, hanem a volt monarchia katonái közül is a német-osztrák vagy csehszlovák területre tartozókért kormányaik a Moszkvában fenn tartott missziók útján mindent megtesznek, míg a magyar állam

³² Jungerth kelte nélküli feljegyzése O. I. KHf 19. cs. 1.

³³ NU és Az Újság 1920. november 6.

támogatása teljesen elmarad.” Szó szerint ezeket írta oroszországi tapasztalatairól 1920. december 23-án kelt levelében az akkor világszerte ismert svéd vöröskeresztes kiküldött, Braendström Elza, a cárizmus alatt ugyancsak Szibériában járt magyar vöröskeresztes kiküldöttnőnek, báró Huszár Andorinnak. „Csak nem lehet igaz, hogy az Önök hazájában az a felfogás, hogy a hadifogoly nem kell otthon” írta a svéd vöröskeresztesnő, és hozzátette, „azt tudom, hogy ez a nézet a magyar hadifoglyok közt általánosan el van terjedve”.³⁴ Az európai Oroszországban levő hadifoglyoknak kerülő úton hazaküldött számos levele ezt a köztük elterjedt nézetet nyilvánvalóan az itthoni hozzátartozók közt is ismertté tette, függetlenül a Braendström-levelel nyilvánosságra kerülésétől.³⁵

Bizonyosra vehetjük, hogy a honvédelmi minisztérium hadifogoly-osztályának a Kirchner Sándor által már az év júliusában hangoztatott felfogása a hazatérő „nem kívánatos elemekről” is szétszivárgott az érdekelték között. Legalább is erre enged következtetni, hogy a hadifogoly-kérdés nemzetgyűlési tárgyalásain különböző alkalmakkor két miniszter is szükségesnek látta hangoztatni, — nyilvánvalóan megnyugtatóan, hogy Kirchner „a legnagyobb szeretettel és a leghumánusabb érzésekkel” foglalkozik a hadifoglyok hazatérésével, sőt: „lelkes pártfogója ennek az ügynek és nagy köszönet illeti őt a nemzet és a nemzetgyűlés részéről”. (Gratz Gusztáv külügyminiszter és Belitska Sándor honvédelmi miniszter nyilatkozatai az 1921. február 23-i és július 2-i üléseken.)³⁶

A REVALI TÁRGYALÁSOK

(1921. JANUÁR 26.—MÁRCIUS 9.)

Sem a közvélemény nyomása, sem a szovjet kormány 1920 októberi ajánlata, majd november első felében érkezett kategorikus távirata a kormányt nem indította arra, hogy magát a kicserélési tárgyalások megindítására rászánja. November közepén azonban a szovjet csapatok behatoltak a Krímbe, rövidesen Vrangel tábornok kiűrtette a Krímet és Konstantinápolyba menekült. Az év vége felé a szovjet csapatok megkezdték a Dél-Kaukázus felszabadítását. A polgárháború és az intervenciók támadások győzelmében való

³⁴ Braendström Elza e levelének a magyar nemzetgyűlés 1921. február 23-i ülésén egy interpelláció során felolvasott szövege: NN VIII. k. 131. o.

³⁵ PH 1921. szeptember 8. Az omszki táborból érkezett öthetes tisztí levél, — többek között a következőket írta: „Egy teljes év óta a kormány anyagi támogatására vagy még csak egy szóra sem méltatott. Ez az eljárás azt az érzést kelti föl bennem, hogy kormányom... elvesztettnek tekint hazám és hozzátartozóim részére”. A levél ezután felborítja ca 20 ott levő tiszt nevét, akik nagyrészt szerepelnek az 1921 decemberében használt második túsztanszport névjegyzékében.

³⁶ NN VIII. k. 133. o. és XI. k. 307. o.

illúziókat végleg fel kellett adni. December 29-én ugyan közzétették Budapesten a népbiztosok perében hozott négy halálos ítéletet, de egy nappal előbb, december 28-án a magyar külügyminisztérium elküldte a válaszát Csicserinnek, — a választ az augusztusi táviratokra, az októberi berlini szóbeli ajánlatra és a novemberi utolsó sürgönyre.

A magyar kormány ebben az 1920. december 28-i sürgönyben ugyan feljogosítottnak érezte magát arra, hogy a szovjettel szemben az emberiségre és a civilizációra appelláljon(!), — de ekkor végre felhívta a szovjet kormányt, kezdjenek tárgyalásokat a népbiztosok és a hadifogoly tiszttek kicserélése ügyében.

A szovjet kormány e sürgönyre 1920. december 30-án azonnal választ, megnevezte „korlátlan meghatalmazással ellátott” megbízottjaként Litvinovot, revali diplomáciai megbízottját és kérte, a magyar kormány megbízott forduljon a leggyorsabban Litvinovhoz a tárgyalások felvétele végett. Csicserin azonban a fehér terror kormányának a civilizációra való hivatkozását sem hagyta válasz nélkül. Kijelentette ugyane táviratban, hogy az a kormány, amely egy szűk militarista kasztot képvisel és a magyar nép fölötti hatalmát a román szuronyoknak köszönheti, amely „mészárlások és pogromok útján uralodik és a gyilkosságot, a terrort és a rablást politikai rendszerre emelte”, — amely a „magyar-szovjet kormány tagjait jogi gyilkossággal fenyegeti”, — nem tiltakozhatik az ellen, ha a szovjet kormány a kilátásba helyezett megtorlási szabályokkal „kötelességének tartja megmenteni azokat az áldozatokat, akik érdekében az év folyamán több drótnélküli távirattal közbenjárt.”³⁷

E táviratot a moszkvai Izvesztyija egyidejűleg feltűnő helyen, az első oldal egész szélességében közölte és ezzel annak nemzetközi nyilvánosságot adott. Megjelent az az MKP bécsi lapjában, a Proletár 1921. február 3-i számában is. A magyar közönség előtt sem lehetett tovább titkolni, hogy az orosz kormány hajlandó a foglyok kicseréléséről tárgyalni. A tárgyalások mibenlétéről azonban a magyar népet továbbra is hazugságokkal ámítani — azt lehetett és ezt a magyar kormány nem is mulasztotta el a következő hónapok során sem.

Revalban Jungerth és Litvinov 1920. január 26-án kezdték meg a tárgyalásokat. A magyar ajánlat az volt, hogy a négy halálra ítélt népbiztosnak 15 évi fegyházra való megkegyelmezése ellenében a szovjet kormány adjon ki 1000 magyar hadifogoly tisztet. Litvinov a népbiztosok kiadatásán felül más elítéltek és internáltak

³⁷ A táviratok és az idevonatkozó 1921. január 4-i magyar minisztertanácsi ülés jegyzőkönyvének szövege: Iratok I. 387. o.

kiadatását is kérte. A tárgyalások megszakadtak, majd újra kezdve, — február végén Jungerth felajánlotta, hogy a 10 népbiztost a magyar kormány kiadja az Oroszországban levő összes hadifoglyok ellenében. Az utolsó orosz követelés e tárgyalásokon az volt, hogy az orosz megbízott átadott egy 109 nevet tartalmazó jegyzéket azzal, hogy ezek valamennyien kiadandók, továbbá egy másik jegyzéket 275 névvel, akik közül az orosz kormány jogosított lett volna kiválogatni a kiadandókat. A kiadás eszközendő lett volna, tekintet nélkül arra, hogy a bírói vagy az internálási eljárás milyen stádiumban volt.³⁸ Jungerth részére az 1921. január 4-i minisztertanács azt az utasítást adta, hogy a 10 népbiztoson kívül más elítéltek, internáltak vagy bírói eljárás alatt állók kiadása *tárgyalás anyaga sem lehet*. Az 1921. március 3-i minisztertanács ezt fenntartotta, és így Jungerth mást nem tehetett, minthogy március 9-én a tárgyalásokat abbahagyta és hazautazott.³⁹

KAPKODÁS, MEGTORLÁSI VÁGVAK, LETÖRT REMÉNYEK BUDAPESTEN

A magyar kormány és a cenzúrázott magyar sajtó továbbra is hallgatott arról, hogy a hadifoglyok néhány kommunista elítélt kiadása ellenében hazatérhetnének. A kormánynak a bolsevik propagandától való félelméről elterjedt hírek készíthették a magyar kormányt, hogy 1921. február 22-én a hadifogoly-kérdésben megrendelt interpelláció útján keressen alkalmat a nyilatkozásra. A nemzetgyűlésen gróf Széchenyi Viktor interpellált a revali tárgyalások újrakezdése előtt és felolvasta Braendström Elza fent ismertetett levelét. Gratz Gusztáv külügyminiszter válaszában elmondta, mennyire alaptalan az a híresztelés, hogy a kormány fél a hadifoglyoktól, és azok bolsevik propagandájától. „*Nálunk még csak fél sem vetődött soha ilyen gondolat*” — jelentette ki az igazmondó miniszter —, mintha Belitska Sándor honvédelmi miniszter és Kirchner Sándor hadifogolyintéző osztályvezető véleménye a bomlasztó és nem kívánatos elemekről elszigetelt és ismeretlen maradt volna a minisztérium előtt. A nemzetgyűlés és a közvélemény vakmerő félrevezetése tekintetében azonban még tovább ment a külügyminiszter, amidőn a félbeszakított revali tárgyalásokról és a tiszttek visszatartásáról a következőket mondotta:

³⁸ A revali tárgyalások anyagáról: külügyminisztériumi intern. feljegyzések: O. I. KHf 42. cs. C 1. és 2.; továbbá: beszámoló a moszkvai Vörös Újság említett 1921. március 19-i számában.

³⁹ Iratok I. 388. o.

„A magyar kormány ismételten fáradozott azon, hogy ezeknek a rendelkezéseknek a visszavonását kieszközölje, — e célból képviselője útján, majd Nansen útján és a németek közvetítésével is iparkodtunk ebben az irányban kapcsolatot nyerni az orosz kormánnyal, azonban mindezek a kísérletek nem vezettek a várt eredményre. Január óta ismét tárgyalásokat folytatunk Revalban... A tárgyalások mint minden a szovjet kormány kiküldöttével való tárgyalás — igen vontatottan haladnak előre, de reméljük, hogy azon új instrukciók alapján, amelyekkel megbízottunkat röviddel ezelőtt elláttuk, a megegyezés lehetővé fog válni.”⁴⁰

Az ebből a beszédből kiemelt részek nem szorulnak magyarázatra. Ez a kormány, amely az orosz ajánlatokra augusztustól december végéig nem volt hajlandó nyilatkozni, — még a saját gúzsba kötött közvéleményétől is félt és a feltárni nem mert valóság helyett felhasználta ezt a kérdést is a szovjet rágalmazására. A külügyminiszter tudta jól, hogy a februárvégi tárgyalások tíz népbiztos felajánlásával eredményt nem hozhatnak, — de legalább a közvélemény ideiglenes lecsillapítását akarta elérni. A revali tárgyalások március eleji megszakításának igazi okát a moszkvai Vörös Ujság fentebb hivatkozott közleménye találóan jelölte meg abban, hogy még mindig remélték, hogy a proletárdiktatúra összeomlik. „Majd ha néhány hét múlva észretérnek, majd újra elkezdik a tárgyalásokat”, — vonta le a Vörös Ujság a tanulságot.

Abban az időben játszódott le a kronstadti ellenforradalmi felkelés, — ennek leverése nem éleszthette az összeomlási reményeket. A honvédelmi minisztérium a csóti leszerelő tábor jelentései alapján viszont rendszeresen festegette a hazatérők bolsevik veszélyességét. Az időnként érkező legénységi szállítmányokba tisztek is belekerültek. Ezeket a csóti táborban szervezett T. osztály ellenőrizte, — ahová a különítményekből összeszedett tiszteket bűjtették. Ennek a T. osztálynak a tagjai a revali tárgyalások idején folyamatosan buzgón végezték „nemzetvédelmi” és „vörös védelmi” elnevezésű feladataikat. A jelentések szerint a hazatértek közt nagy propaganda folyik, „megállapítást nyert, hogy a kommunista agitátorokat összegyűjtik és azokat küldik haza”; — 1921. március 11-én egy jelentés egyenesen azzal rémítget, hogy a tisztek közt a megbízhatatlanok százaléka még nagyobb, mint a legénységben, pl. február 10-én hét tiszt érkezett haza és valamennyien a vörös hadseregben szolgáltak. Ugyanez a T. osztály 1921. március 31-én bánatosan jelenti a honvédelmi minisztériumnak, hogy nagyon nehéz kémekeket csempészni a hazatértek közé, mert ezek éleslátásúak lettek, előfordult, hogy egy becsempészett volt orosz

⁴⁰ NN VIII. k. 133. o.

hadifoglyot, kipróbált ügyes embert, egy órán belül lelepleztek.⁴¹ Gratz Gusztáv öngyméltóságát mindez nem feszélyezte abban, hogy a nemzetgyűlésen ne hirdesse, — a bolsevik propagandától való félelemnek még a gondolata sem merült fel a hadifoglyokkal kapcsolatban! Egy év múlva, amikor a kicserélési akció alapján rendszeresen érkeztek a hadifogolyszállítmányok, — a kormány már letette ezt a szemérmetességet, belügyminiszteri rendeletek nyíltan beszéltek „a bolsevik agitációnak az oroszországi hadifoglyok visszatérése következtében megnövekedett veszélyéről” — az ennek folytán szükséges „különös rendészeti intézkedésekről”.⁴²

A Horthy-kormányok részéről a tárgyalások elhúzásában azonban szerepe volt még egy jelenségnek. Nem hiányzott az uralkodó körökben az az irányzat sem, hogy a szovjetkormányt „represszáliák” útján kellene kényszeríteni a hadifoglyok hazahagyására. Jungerth Mihálynak 1921. márciusában a revali tárgyalásokról való hazarendelése alkalmából az 1921. március 3-i minisztertanácson Gratz Gusztáv egyenesen indítványozta, hogy tárgyalások helyett a kommunista internáltakat a hadifoglyokért túszoznak kellene tekinteni, amit a minisztertanács egyelőre nem határozott el, mondván, meg kell várni a hazatérő Jungerth jelentését.

Vajon milyen hivatalos „represszáliákra” gondolhattak e jó urak, mikor közhíre volt amúgy is annak, hogy már Csótról borzalmasan megkínózva, összeverve szállítják tömegesen a zalaegerszegi internálótáborba a hazatért kommunista-gyanús hadifoglyokat?⁴³ A Horthy-rendszer csak a méreteken volt embrionális képe a hitleri fasizmusnak, — kegyetlenségben nem maradt mögötte semmivel sem. A kicserélési tárgyalások utolsó szakaszáig éreztette a hatását ez a belső, represszáliás irányzat a hatalmi körökben. Mutatja ezt egy a Jungerth-misszió külügyminiszteri iratai közt levő, Kánya Kálmánra visszavezethető „Pro domo” feljegyzés, amely közvetlenül az utolsó rigai tárgyalások megkezdése előtt, 1921. június 27-én a tárgyalások helyett más eszközöket javasolt.⁴⁴ „Nagyobb hatást lehetne kelteni” e javaslat szerint, ha az orosz kormányt „drasztikus represszáliák” alkalmazásával fenyegetnék. Az ajánlott eszközök közt szerepel az Oroszországban levő magyar kommunisták itteni hozzátartozóinak internálása, — továbbá: „túsok szedése a magyarországi kommunista elvtársak sorában (nagyobbrészt zsidókból) az oroszországi hadifoglyok számának

⁴¹ 1921. február 1., 10. és 28-i, március 10. és április 10-i jelentések; H. I. I. oszt. 1921.

⁴² B. M. 700/1922. int. r., 1922. április 6-i körr. Iratok II. 139., 152. o.

⁴³ Ruppert Rezső polgári liberális képviselőnek nemzetgyűlési interpellációja 1922. január 28-án. Iratok II. 145. o.

⁴⁴ O. I. KHf. 42. cs. C 2.

megfelelően”.⁴⁵ Ezenkívül a zseniális javaslattevő szerint diplomáciai úton fel kellene kérni több kapitalista államot, hogy hasonló rendszabályokkal fenyegetse meg az orosz kormányt és így segítsenek az orosz kommunisták „civilizációt megcsúfoló eljárását” letörni. A hitleri kannibalizmus e korai elődjeként feltűnő javaslat a leírónak rávezetett feljegyzése szerint „Kánya követ utasítása alapján fogalmaztatott meg”, — annak a Kánya Kálmánnak, a Gömbös-kormány későbbi külügyminiszterének az utasítására, aki abban az időben a váltakozó külügyminiszterek állandó helyettese volt, ún. „directeur général” a külügyminisztériumban. Az bizonyos, hogy ennek a javaslatnak a szerzője a külügyminisztériumban is a csóti leszerelő tábor T. tisztjeinek az ablakából nézte a világot, ha azt képzelte, hogy nyugati államok a magyar bírósági gyilkolások elősegítése végett hajlandók lesznek saját állampolgáraikat internálni „represszália” gyanánt. Bizonyos volt már akkor az is, hogy a szovjet kormány intervenciója — ez a magyar királyi külügyminisztérium felfogása szerint „minden civilizációt megcsúfoló” eljárás — megmentette a halálra ítélt volt népbiztosok és más kommunisták életét, mert a halálos ítéleteket december óta hónapokon át nem merték végrehajtani. A minisztériumbeli megtorló tendenciák 1921. tavaszán érvényesülni már nem tudtak.

A szovjet rendszer közeli bukásába vetett reménységek is elhalványodtak. Legalább is a hadifoglyok hozzátartozóit ilyesfajta biztatásokkal már aligha lehetett megnyugtatni. Ha a magyar közönség előtt titkolták is, nemzetközileg nyilvános volt, hogy a jegyzékben összefűrt néhány száz kommunisták kiadatása ellenében a szovjet kormány az összes hadifoglyokat kész kiadni.

Ezzel szemben nemzetközi botrány jellegét kezdte öltetni a magyar kormánynak az a magatartása, hogy a saját hadifogságban levő polgárainak még a segélyezésére sem volt hajlandó semmit sem adni. A Nemzetközi Vörös Kereszt, amely az összes országokban állampolgárságra tekintet nélkül gondoskodott a hadifoglyok segélyezéséről, — kijelentette, hogy a magyar hadifoglyokról tudni sem akar, mert a magyar állam az egyetlen, amely segélyakciójára semmiféle hozzájárulást nem adott. A Nansen-akció ugyancsak megtagadta a magyar hadifoglyokkal való foglalkozást, mert az ezekre fordított korábbi ruhasegélyei megtérítésére a magyar kormány nem adott pénzt. A minisztériumközi hadifoglybizottság 1921. április 22-i ülésén ezekből az okokból maga Jungerth Mihály

⁴⁵ Ezt a számot Huszár Károly volt miniszterelnök, a nemzetgyűlési hadifoglybizottság elnöke, hírlapi nyilatkozatban cca 60 ezerre becsülte. PN 1921. augusztus 4.

mutatott rá a nemzetközi botrány veszélyére.⁴⁶ A helyzet megérett arra, hogy a magyar kormány a kommunista elítéltek és letartóztatott foglyok kiadását tovább el nem odázhatta.

A RIGAI TÁRGYALÁSOK (1921. JÚNIUS 28.—JÚLIUS 28)

A Teleki-kormány bukásával a külügyminisztériumban is megbukott a Gratz—Kánya-féle represszáliás irányzat, — amely legfeljebb egy belső emlékiratban élhette még ki ebbeli vágyait. Az 1921. április 14-én kinevezett Bethlen-kormány új külügyminisztere, gróf Bánffy Miklós az 1921. április 22-i minisztertanácson feltárta, hogy ha meg akarják menteni az Oroszországban levő tiszteket és más hadifoglyokat, akkor ez csak úgy lehetséges, ha feladják azt a revali tárgyalásoknál érvényesített elvet, hogy a tíz népbiztoson kívül más személyekről tárgyalni sem lehet.⁴⁷ Bánffy gróf szembeállította az Oroszországban levő hadifoglyoknak és ezek másfélmillióra becsült itthoni hozzátartozóinak a várakozását azzal a szerinte „nem túlzott áldozattal”, — hogy a kormány kiad olyan elítélteket vagy internáltakat, akik egyszer kiszabadulva amúgy is „a fennálló állami rend kárára és veszélyére” lennének.

Tomcsányi Vilmos Pál igazságügyminiszter — akiről később Jungerth Mihály hivatalos intern jelentésében állította, hogy az ő beavatkozása eredményezte 1921. januárban a revali tárgyalások megszakadását és ezzel a kicserélésnek 6 hónappal való elodázását,⁴⁸ — ezúttal is aggályokat hangoztatott amiatt, hogy „a legbűnösebb elítélteket futni hagyják”. Minthogy azonban még *Belitska* hadügyminiszter is eljutott arra a végkövetkeztetésre, hogy az adott helyzetben „erkölcsi lehetetlenség” a kicserélés megtagadása, a minisztertanács elhatározta, hogy felhatalmazza Jungerth Mihályt új tárgyalások kezdeményezésére és a csere-egyezmény megkötésére. (Amint a Vörös Ujság előre megírta: majd, ha észre térnek, — újra kezdik.)

Rigában indultak meg 1921. június 28-án az utolsó tárgyalások. A szovjet megbízott a magyar vérengzések növekvő méreteihez alkalmazkodva, a kiadandók számát felemelte, a tanácskozások

⁴⁶ Ugyanezen az ülésen a pénzügyminisztérium képviselője bejelentette, hogy a minisztertanács nagyobb összegű hitelt engedélyezett hadifoglysegélyre, aminek nagy része el is fogyott, de hogy mire ment el a pénz, azt pillanatnyilag nem tudja megmondani. A magyar hadifoglyok segélyezése a következő hónapokban indult meg a külügyminisztérium útján.

⁴⁷ A jegyzőkönyv szövege: Iratok I. 390., 391. o.

⁴⁸ 1922. február 12-i kéziratot jelentés a külügyminiszternek. O. L. KHf 42 cs. C 2.

folyamán 400 nevet tartalmazó jegyzéket adott át. Az egyezményt július 28-án meg is kötötték olyan értelemben, hogy a szovjet a legénységi szállítmányok elküldését úgy mint eddig, tovább folytatja, — a túszként visszatartott tiszteket, elsősorban a börtönben levőket, de azonkívül az összes hazatérni kívánó tiszteket pedig a jegyzékben foglalt 400 elítélt vagy letartóztatott kommunista ellenében kiadja. (Utóbb e szám helyett a csere gyorsítása végett 415 ember kiadásában egyeztek meg.) A kicserélés a lett kormány közbenjárásával Rigában történik, ahová a magyar tiszteket a határig a szovjet kormány, — a kiadandó kommunistákat a magyar kormány elszállíttatja.⁴⁹

Az egyezményt Rigában 1921. július 28-án írták alá. A szovjet kormány Moszkvában már másnap, július 29-én ratifikálta az egyezményt. Budapesten a felhatalmazást a kormány részére egyetlen szakaszba foglaló törvényjavaslatot Tomcsányi igazságügyminiszter csak 1921. augusztus 4-én nyújtotta be a nemzetgyűlésnek, noha a külügyminisztérium már az április 22-i minisztertanácsi határozat után, tehát hónapokkal előbb átíráttal értesítette, hogy a tanácskozások megkezdése elhúzódik, és kérte, a kicserélések gyorsítása végett készítse elő a törvényes intézkedéseket.⁵⁰ A törvényjavaslatot a nemzetgyűlés augusztus 5-én és 9-én tárgyalta és elfogadta, — s kihirdették 1921. augusztus 12-én mint 1921 : XL. törvénycikket.⁵¹

Éppen egy esztendő telt el attól az időtől fogva, hogy Csicserin első táviratát Horthyéknak elküldte. Egy év kellett ahhoz, hogy ennek a saját fiaitól is rettegő rendszernek a félelme visszaszoruljon, a reményei lelohadjanak és kannibáli bosszúszomja megtörjék annyira, hogy 415 kommunista kiadása ellenében magyar állampolgárok tízezreinek a gyorsabb visszatérésébe beletörődjék. Nagy erkölcsi győzelme volt, — halhatatlan dicsősége és érdeme a szovjetkormánynak ez az eredmény.

Az egyezmény megkötésével látszólag eldőlt az elítélt kommunisták és a hadifogoly tisztek sorsa. Horthyék erkölcsi vereségnek érezték, hogy véres kezeikből a kiszemelt áldozatok tömegét ki kellett engedniök. Az április 22-i döntő minisztertanácson „nagy presztizs-vesztés”, — „capitis deminutio” miatt siránkozott egy-egy kegyesszívű miniszter. Nem vallhatták be azt sem, hogy Csicserin 1920 augusztusi sürgönyei alapján egy évvel előbb megkezdhetők volna a tárgyalásokat és a visszatartott tisztek egy évvel előbb hazakerülhettek volna. Mikor a rigai tárgyalások már

⁴⁹ Miniszteriumközi bizottság 1921. augusztus 11-i jegyzőkönyve O. L. KHf 19. cs. 3.

⁵⁰ K. M. 49170/1921 május 1-i átírat az igazságügyminiszterhez PI. A. XXIV. 2/1921/1.

⁵¹ Márkus, Magyar Törvénytár 1921. évi törvénycikkek. 358. o.

döntő szakaszukban szinte lezárás előtt álltak a Bethlen-kormány szükségét látta megrendelt interpellációk révén a nemzetgyűlésen valóságos hadifogolynapokat rendezni a rendszer önigazolásául. Huszár Károly 1921. június 22-én szovjetellenes kirohanásokkal követelte, hogy forduljanak a világ közvéleményéhez, mert: „a világ hangos tiltakozása kényszeríteni fogja ezeket a véreskezű zsarnokokat, hogy kiengedjék a rabságból hadifoglyainkat”. Hogy az e fajta nemzetgyűlési bölcsesség nem volt Huszár Károly ötlete, azt mutatja az öt nappal később a külügyminisztériumban készült Kánya-féle javaslat a nemzetközi kényszerítésről.

Július 14-én újra interpellált Huszár Károly — most már ismerve a rigai tárgyalások anyagát és előkészítve a közvéleményt — hangoztatta, hogy a külföldi lapok tele vannak a rigai tárgyalások anyagával, — de „adjunk oda bárkit, aki büntényt követett is el az ország ellen. Az országnak csak hasznára lehet, ha megszabadul azoktól az elemektől, amelyek itt akadályai a nyugalomnak.” „Huszár Károly itt visszatért a középkor feudális stílusához, amikor a *regnum*, az „ország” alatt a feudális urak önmagukat értették, — és ilyen értelemben jól is beszélt. Csak kissé későn, — egy évvel ezelőtt kellett volna ugyanezeket elmondania. A szónokok sorozatban zokogtak a magyar hadifoglyoknak a cárizmus idején valóban tragikus sorsáról, emlegették Dante poklát, az emberiség lelkiismeretét stb., Bethlen pedig válaszában betetőzte a szövegeket azzal, hogy a kormányok „a maguk részéről mindent megtettek . . . sajnos mind ez ideig eredményt elérni képesek nem voltak”.⁵²

A kicserélésre felhatalmazó törvény letárgyalása után 1921. augusztus 11-én Jungert Mihály tájékoztatta a minisztériumközi hadifogoly-bizottságot az egyezményről, de csak 1921. szeptember 6-án hoztak nyilvánosságra az összes lapokban egy hivatalos közleményt arról, hogy 415 kommunistát kiadnak az orosz kormánynak. Az 1921 októberében és decemberében hazaérkezett két első tús-z szállítmányt nagy parádéval fogadták, az újságok hozták a hazatértek névsorát, — de nyomban hallatta hangját, és a lebonyolítás során állandóan érvényesült a magyar kormányon belül az a tendencia, hogy a kicserélési akció folytatását meghiúsítsák.

A KICSERÉLÉS MAGYAR SZABOTÁLÁSA

A küzdelem az elítélt kommunisták kiszabadításáért tehát nem zárult le az egyezmény megkötésével. Azt még végre is kellett hajtani. Magának a hadifoglyok hazaszállításának és a cserének

⁵² NN XI. k. 162., 513., 518., 540. o.

a közvetlen végrehajtása a határtól a határig a külügyminisztérium hatáskörébe tartozott. A kiszabadított kommunisták szállítmányainak az összeállítása az igazságügyminisztérium feladata volt, — a hazatért hadifoglyok a magyar határon a honvédelmi minisztérium elbánása alá kerültek. A külügyminisztériumban gróf Bánffy és Jungerth — érezve a felelősséget a sok szenvedésen keresztülment emberekkel, ezek hozzátartozóival, — de egyúttal a meg nem téveszthető nemzetközi közvéleménnyel szemben is, — az egyezmény gyors és teljes végrehajtására iparkodtak, — de a másik két minisztérium a maga hatáskörében mindent megtett ennek megghiúsítására.

Jungerth a miniszterközi bizottság előtt tett jelentésében úgy látszik számolt a készülő ellenállással.

„Személyes benyomásom, — mondta e jegyzőkönyv szerint, — hogy az oroszok hadifoglyainkat ténylegesen ki akarják adni. Ne legyünk bizalmatlanok a szerződéssel szemben, nem szabad azt mondanunk, hogy a szovjet kormány úgy sem tartja be. Meg kell ezt értetnünk közvéleményünkkel és a sajtónkkal, mert minden ellenséges hang és bizalmatlanság csakis fogságban levő és már megmentett testvéreinknek legnagyobb kárára lehet. Tudni kell, hogy az oroszokkal szemben egyelőre senki sem fölényeskedhetik, mert például Lloyd George, ha Leninnel tárgyal, akkor ő is kényszerhelyzetben van Leninnel szemben épp úgy, mint mi a jelen esetben... Tehát az orosz kormány jó indulatára feltétlenül szükségünk van, ha hadifoglyainkat meg akarjuk menteni. Ezért vigyázni kell.”

Az igazságügyminisztérium valóban „vigyázott” az ellenkezőre, hogy provokációs intézkedésekkel orosz retorziókat idézzen elő. Az első kommunista szállítmányt a határig lánctraverve szállították. Az orosz kormány tiltakozott ez ellen, azzal, hogy ha ezt még egyszer megteszik, akkor ő is lánkra vereti a magyar hazatérő tiszteket. Mégis, a következő tiszti szállítmányt is szabad emberként küldték a határra az oroszok. Ugyancsak az orosz kormánynak kellett követelnie azt is, hogy állítsanak kályhákat a vagonokba, és engedjék meg a kiszállított kommunistáknak, hogy családjaiktól elbúcsúzhassanak.⁵⁴

A magyar külügyminisztérium 1922. február 2-i és 4-i átirataiban sérelmezte az igazságügyminiszternél, hogy a rigai szerződés előtt pár nappal halálra ítélte, de a jegyzékben nem szereplő *Engi Lajost* a kicserélés ideje alatt kivégezték, ami Moszkvában igen rossz hatást keltett. A harmadik kommunista szállítmányból pedig visszatartották a halálra ítélte *Kéri Pált* és *Glatter Józsefet*. Ugyanabból a szállítmányból a *Mária-Nosztráról* érkezett 10 fogoly közül a halálra ítélte *Szanyi Lajosné*t is visszatartotta az igazságügy-

⁵⁴ K. M. 90.739/13/1931. sz. átirat 1921. november 15-én az igazságügyminiszterhez, — aki a teljesítést megígérte. Ez az átirat, valamint a következők: PI A. XXIV./2.1921/1.

minisztérium.⁵⁴ A külügyminisztérium e két átiratában kérte az igazságügyminisztériumot, hogy a jegyzékbe fel nem vett kommunistákon a „kicserélési akció sikere érdekében” egyelőre ne hajtsanak végre halálos ítéleteket. Közölte továbbá, hogy Moszkvából elindult 250 tiszt, Turkesztánból várnak Rigába 500 tisztet, sürgősen küldjenek Rigába még 23 kommunistát.

Ezekre az átiratokra az igazságügyminisztériumi elintézés az volt, hogy „Tudomásul szolgál. Irattárba”. Nem is válaszoltak. Belső feljegyzés tanúsítja, hogy Tomcsányi miniszternek referáltak, — az álláspont az volt, hogy már korábban tiltakoztak az ellen, hogy Jungerth megbízása határait túllépte, valamint az ellen, „hogy a listába fel nem vett halálra ítélt kivégzésébe bárkinek is beleszólást engedjenek. *Ha pedig e miatt az egész akció balsikerral járna, ezért a felelősség Jungerthet terheli.*”⁵⁵ Ugyanez időben, 1922. február 9-én kelt igazságügyminisztériumi jelentés megállapította, hogy az eddig visszakapott 495 hadifogoly tiszt közül „221 sohasem volt letartóztatva, 79 pedig zsidó, ezek pedig nem tekinthetők túszoknak. Ha az oroszok nem pótolják az arányszám megjavítása végett, úgy további *csereszállítmányt nem indítunk, sőt az itt levő halálra ítéltet kivégeztetjük.*”⁵⁶ Itt tehát az lett a baj, hogy a „véreskezű zsarnoknak” hirdetett szovjetkormány a visszatartott magyar tisztek százait az országban szabadon élni engedte.

Látnivaló, hogy Tomcsányi az 1920. évi botbüntetéses igazságügyminiszter az idő haladtával kifejlődött a Horthy-rendszer hóhérmiszterévé. Átiratokkal és telefonon ostromolta a külügyminisztérium 1922. február és március hónapokban az igazságügyminisztériumot, küldjék ki a visszatartott *Kéri Pált* és akkor Moszkvából soron kívül elindítják az ottani táborbeli összes hadifoglyokat, — valamint helyükre Moszkvába indítják az utolsó krasznajarszki és turkesztáni hadifoglyokat. Az igazságügyminiszter álláspontja: sohasem tett ígéretet, hogy *Kéri Pált* a harmadik vagy negyedik szállítmányba beosztja.⁵⁷ Nevezetes a Rigából ez ügyben 1922. április 8-án a külügyminiszternek küldött Jungerth-jelentés:

„Ha *Kéri*t most nem adják ki Pesten, ebből nagy zavar lesz... Nehezen lehet majd a közönséget azzal letartani, hogy az orosz kormány fenntartja a szerződést, mikor evidens, hogy február eleje óta lassan megy az ügy, mert

⁵⁴ I. M. biz. 550/190. sz. jelentés 1922. február 23-án. PI uo.

⁵⁵ K. M. 41.825/1922/13 és 43.682/1922/12 sz. átiratok, — az igazságügyminiszteri elintézés és az ig. min. VI. ü. o. intern értesítése a IV. ü. o.-hoz: PI uo.

⁵⁶ I. M. biz. 550/164. sz. PI uo.

⁵⁷ I. M. biz. 550/191. és 550/192. sz. PI uo.

Magyarországról nem jönnek rendes időre a kommunisták. Én megértem, hogy a kormánynak a foglyok gyors hazaszállítása nem nagyon fontos... de nem lehet a nyilvánosság előtt hirdetni, hogy mennyire szorítjuk, hogy gyorsan menjen a dolog, tényleg pedig húzzuk”.⁵⁸

Jungerth ebben tévedett, mert nagyon is lehetett hirdetni és hirdették is, hogy a szovjet akadályozza a gyors lebonyolítást.

Az igazságügyminiszternek a kicserélést akadályozó intézkedéseivel párhuzamosan a hadügyminisztériumban Kirchner Sándor ontja a bizalmas jelentéseket a hazatérők veszedelmességéről. Négyféle intézkedést alkalmaztak Csóton a hazatértekkel szemben: katonai bűnvádi eljárás, — internálás, — rendőri felügyelet (azaz: mozgási korlátozások, jelentkezési előírások stb.) végül: rendőri megfigyelés (feltűnés és a megfigyelt tudta nélkül, — útlevelemegtagadás stb.). Az 1921. december 21-i bizalmas jelentés szerint az 1921. május 1-től november végéig a csóti táborba érkezett 9597 hazatért közül 38% volt az állami és társadalmi rend szempontjából veszedelmes egyén, aki ellen e négyféle intézkedés valamelyikének alkalmazása került sorra. Ugyane jelentés megállapította, hogy:

„azon hadifoglyoknak, akik még Oroszországban maradtak annyira el van a fejük csavarva... hogy hazatérésük esetén nem fognak tudni beleilleszkedni az itthoni viszonyokba, és ezért ezen elemeknek a hazatérése a mi szempontunkból nem is lehet kívánatos; ... nekünk alkalmatlan és az ország közbiztonságára nézve veszedelmes elemet kapunk vissza.”

Öt hónap múlva, 1922. május 10-én újabb összefoglaló jelentésben már azt közli a hadifogolyosztály e neves vezetője, hogy azt az előrelátást, hogy a „bomlasztó elemek” száma növekedni fog, — igazolta a tapasztalat. Az 1921. decembertől 1922. március 15-ig hazaérkezett 950 hadifogoly közül 660, — tehát már 70% esik a négy intézkedés egyike alá eső veszedelmes elemek közé, és „a jövőben hazaérkezendők között még nagyobb százalékban lesznek azok az elemek, akiknek a törekvése a jelenlegi társadalmi rend fölforgatása”.⁵⁹ Kirchner ezredes e véleményei jelentkeznek a honvédelmi minisztérium által a csóti parancsnokság részére kiadott utasításokban, amelyek szerint *minden hazatérő tisztet, — különösen a zsidókat, — figyelteni kell abban az esetben is, ha igazolták őket,*⁶⁰ — továbbá az 1922. elején litografálás útján sokszorosított *Tájékoztatóban*, amely szerint a hazaérkezett december 30-i és 1922-i

⁵⁸ Kéziratok jelentés O. L. KHf 42. cs. C 2.

⁵⁹ Kirchner két jelentése: H. M. 460/biz. B. K. 36/1921. és B. M. 1256/1922. sz. PI A. XXIV. 2/1921/I. és 4.; részben publikálva: *Iratok II.* 155. o.

⁶⁰ H. M. 2530/Eln. 36. H., 1921. szeptember 9-én. H. I. I. oszt. 1921.

január 2-i hadifogolyszállítványok is mutatják „*ezután jön alighanem a férgese*”.⁶¹

Kirchner ezredes úrtól, akiről láttuk, hogy két miniszter is hirdette, milyen lelkes ápolója a hazatérés ügyének, ezek után csak következetesség volt, amidőn 1922. februárban a kicserélési akció beszüntetését kívánta. Az viszont tökéletesen megegyezett a Horthy-fasizmus népámításával, hogy ugyanez a Kirchner Sándor évekkal később nyugodtan le merte írni már idézett tanulmányában, hogy a második túszzállítványnak 1921 decemberi Rigába érkezése után „*sokáig tartó nehéz küzdelem indult meg a túszok további kiadásáért, mert a szovjet mindenféle ürügyek és csel-szövések révén késleltette a kiadást*”.⁽¹⁾⁶²

A honvédelmi és igazságügyi akadályozás, intrika és provokáció-sorozat ellenére a cserélési akció lebonyolítását lehetővé tette egyrészt a külügyminisztérium vezetésében felülkerekedett józan-ság és felelősségérzés, — elsősorban azonban a szovjet kormány türelme és fölényessége, mélységes humanitása, amellyel ugyanúgy iparkodott a hazatérni kívánó hadifoglyok, mint az elpusztításra ítélt kommunisták sorsán enyhíteni. Mialatt a magyar igazságügyminiszter provokált és kivégzésekre készülődött, a szovjet kormány a polgárháborút és intervenciók támadásokat még ki sem hevert ország nehéz viszonyai közt, — minden provokációra tekintet nélkül több ezer kilométeres távolságokról összegyűjtötte a hadifoglyokat és szállította sürgősen Rigába. Jungerth 1922. április 8-án a külügyminiszternek küldött jelentése szerint „*aki ismeri az orosz közlekedési viszonyokat, csodának minősíti, hogy ezek most így küldik egymás után foglyainkat*”.⁶³ Az azonban, ami a Horthy-külügyminisztérium szemében csodának tűnt fel, — valójában nem volt egyéb, mint a szocialista humánumnak és a nemzetközi proletársolidaritásnak a természetes megnyilvánulása, amely sokat szenvedett emberek százainak az életet és a szabadulást, más oldalról ezer és ezer embernek a hazatérést minden akadályon és ellenálláson keresztül megszerezte.

⁶¹ H. M. 3015/Eln. 36-1922. „XIX. sz. Tájékoztató”; a csóti táborban iktatva 16. a/T. 1922. február 10-én. H. I. 1919—1923.

⁶² HFT 565. o.

⁶³ Kéziratok jelentés O. L. KHf 42. cs. C 2.